

Волинь філологічна : текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття : зб. наук. пр. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С.100–109.

УДК 811.112.2'38

Жанетта Дягілєва

Вербалізація образного складника концепту FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА у німецькому художньому тексті

У даній статті досліджуються засоби вербалізації образного складника концепту FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА в німецькому художньому тексті. Описано особливості художнього тексту як вторинної моделювальної системи, розглянуто найпродуктивніші типи семантичного переносу для вербалізації образу дружби.

Ключові слова: концепт, образний складник, художній текст, метафора, тип семантичного переносу.

Мову як діяльність людського духу і як частину культури розглядали В. Гумбольдт, Х. Штейнталь, О. О. Потебня та ін. Визначення мови як «дому буття» М. Хайдеггера [1] зумовило актуальність робіт присвячених моделюванню й виявленню своєрідності картини світу й особистості. Образна складова концепту пов'язана з індивідуальним і колективним досвідом та ціннісними конотаціями етнокультурного порядку. Трикомпонентна структура концепту була запропонована і теоретично обґрунтована В. І. Карасіком, Г. Г. Слишкіним [2, с. 13], С. Г. Воркачовим [3]. Сучасні дослідження концептуальної структури, вираженої мовними засобами, дозволяють виявити значущі й глибинні якості культурно маркованих предметів або явищ. До таких явищ можна віднести феномен дружби, що має культурну специфіку в німецькій мовній картині світу. Одним із засобів входження в культурний простір є вивчення тексту, який поки недостатньо простудійований [4], хоч існує багато робіт, присвячених зв'язку мови й культури. Науковці аналізують метафору, фразеологізми, ключові слова, прецедентні імена, концепти, які відкривають нові можливості у вивченні народних традицій, культури народу, його образу світу, менталітету [5]. Проведення таких розвідок визнається

доцільним на основі текстів, тому метою статті є визначення засобів вербалізації образної складової концепту FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА в художньому тексті.

Під час розгляду поняття «художній текст» виникає термінологічна колізія, оскільки текст може охоплювати різні об'єкти: текст як продукт природної мови (первинна моделювальна система) і текст як витвір художньої творчості (вторинна моделювальна система). Природну мову називають первинною моделювальною системою, адже за допомогою мови людина пізнає навколишній світ і дає назву явищам, предметам реальної дійсності [6]. Художній текст називають вторинною моделювальною системою, оскільки в ньому поєднується відображення об'єктивного світу й авторська вигадка. Для художнього тексту природна мова – лише будівельний матеріал. Мова художнього тексту – особлива знакова система, єдина для різних мов. Вона характеризується неоднозначністю семантики, безліччю інтерпретацій. Ці властивості тісно пов'язані з мовним оформленням художнього тексту, для якого характерно використання слів у їхньому вторинному кодовому значенні [7, с. 19]. Сугестивність поетичного слова, зближення далеких уявлень, породження нових асоціативних і конотативних значень зумовлюють складність вивчення поетичної мови. У художньому тексті встановлюються особливі зв'язки між трьома основними величинами – реальним світом, світом понять і світом значень [8, с. 14]. Якщо для тексту як продукту універсального мовлення характерна формула «дійсність – смисл – текст», то в художньому тексті ця формула модифікується в іншу тріаду: «дійсність – образ – текст» [9, с. 140]. Ці особливості художнього тексту й породжують семантичну багатоплановість.

Слово, завдяки предметно-тематичному, асоціативному спрямуванню в тексті, може створювати певний вербальний образ, зокрема образ дружби. Системний потенціал значенневих компонентів номінантів концепту FREUNDSCHAFT дає можливість говорити про дружбу, по-перше, як про стосунки між людьми на основі прихильності й довіри, по-друге, сексуальні стосунки

між двома неодруженими людьми, по-третє, коло знайомих і останнє – спорідненість. У текстах німецької літератури ХХ століття реалізується переважно пряме значення.

Пряме значення дружби реалізується у творах на тлі воєнних подій, напр.: *Im Krieg schließt sich Freundschaft hurtig und fest, denn viel rascher ist auch die Beurteilungskraft geworden; Die Freundschaft im Kriege ist viel tiefer als unter friedlichen Verhältnissen* [10].

Дружні стосунки на війні виникають швидко й надовго. Дружба, пронесена через війну, видається глибшою, тривалішою й більш надійною.

Непряме значення дружби як сексуальних стосунків завжди слугувало прикриттям через несхвалення суспільством, напр.: *d.h. sie schloß mit anderen Mädchen Freundschaft und verübte des Nachts mit ihnen Unsittlichkeiten; In vielen Fällen ist jedoch die Freundschaft zwischen zwei Personen verschiedenen Geschlechts der ziemlich lose Deckmantel einer keimenden Liebe* [10].

Концепт FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА отримує переважно метафоричну вербалізацію у німецьких художніх текстах. Вивчення даного концепту в тексті дозволяє представити ідею дружніх стосунків як невід'ємну частину людського життя, як субстанцію, що є носієм якостей, особливостей, станів. Конкретизація вербального образу дружби здійснюється в різних аспектах і різними мовними засобами. Передусім, відображення знаходять універсальні уявлення про цінність дружби, її особливості, стадії розвитку.

1. Цінність дружби виражається засобами антропоморфної метафори, напр.: *Die Söhne wußten es ziemlich deutlich, wie die zärtliche Freundschaft zu dem bedeutenden, gütigen Mann ihrer Mutter das Leben geadelt und reich gemacht hatte; Der Sohn wusste ja: die Freundschaft mit dem bedeutenden Mann hatte seiner Mutter seelisch und geistig viel gegeben* [10].

Завдяки просторовій метафорі в семантичний простір тексту внесено елементи обрядовості дружби, напр.: *Verschenke ich sogar einen Gegenstand, der mir bequem und lieb war, den ich also gleichsam auf dem Altar der Freundschaft und Zuneigung opfere; Das beste Fundament der Freundschaft ist die Höflichkeit* [10].

2. Концептуальна діада FREUNDSCHAFT – LIEBE допомагає виявити чіткі диференційні ознаки, які характеризують дружбу, на відміну від протиставлення концептів FREUNDSCHAFT – FAMILIE. Попри можливість їх взаємозаміщення, порівнюючи кохання й дружбу, можемо виділити їх відмінні риси завдяки просторовій метафорі, напр.: *denn jede Freundschaft basiert auf Rücksichtnahme, die wir gegen einander nehmen. Rücksichtslosigkeit zerstört jede Freundschaft, auch die beste* [10].

Антропоморфна метафора зображує дружбу менш примхливою істотою ніж кохання, напр.: *Denn eine echte, tiefe Freundschaft setzt sich ohne weiteres über diese Äußerlichkeiten hinweg, weil sie viel tiefere innere Werte zum Ausgleich zu bieten hat. Aber das sind Ausnahmen, die wir nicht zur Regel machen können; Eine besondere, geschwisterliche Vertrautheit verband die beiden, den Bergmann aus dem Westfälischen und die Tochter des Hamburger Hafenarbeiters, eine stumme Freundschaft, die keine Bekenntnisse zuließ und keine Zärtlichkeiten verlangte, die nicht in das Leben des anderen eindringen wollte, sondern in der gegenseitigen Achtung, im Gefühl warmherzigen Vertrauens ihr Ziel fand; denn jede Freundschaft beansprucht schließlich mehr oder weniger unsere Dienste und unsere Kräfte* [10].

Характерні особливості дружби в аналізованих текстах розкриваються сполученням лексеми *Freundschaft* у позиції суб'єкта з дієсловом. Чітка межа між коханням і дружбою проведена там, де автор акцентує увагу на тому, що дружба не потребує освічень і ніжностей, а вимагає взаємної уваги й довіри. Крім того, дружба потребує допомоги й докладання певних зусиль.

3. Стадії розвитку дружби актуалізуються засобами метафори:

– початок дружніх стосунків – безтурботний, радісний, повний надій період, описується завдяки персоніфікації, напр.: *Bei dieser Gelegenheit merkten sie erst, wie gut sie einander verstanden und im täglichen Verkehr erwuchs eine Freundschaft, die sich immer mehr bestätigen sollte; Ich fühlte, wie in ihr Herz eine warme Freundschaft für mich einzog und da; und aus diesen flüchtigen und lockeren Anfängen schälte sich eine Freundschaft, stark, treu und unlösbar* [10].

– розгортання дружби – укріплення, поглиблення стосунків – показує біоморфна метафора, порівнюючи її з рослиною, напр.: *Wie man sieht, ließen wir es an gegenseitiger Wertschätzung nicht fehlen, und das war der Boden, auf dem sich unsere Freundschaft so mächtig entfaltete; Unsere Freundschaft hätte leicht eine heißere Farbe annehmen können, wäre ich nicht damals durch meine Liebe zu Pietchen dagegen gefeit gewesen, und so ist es dabei geblieben, bis zur Gegenwart* [10].

– закінчення дружби – період підведення підсумків, усвідомлення можливого розриву стосунків – зображується засобами реіморфної метафори, порівнюючи дружбу з предметами, напр.: *«Ich weiß selbst nicht recht», – meinte er zögernd. Aber daran soll unsere Freundschaft nicht Schiffbruch leiden. – «Haben Sie gar keine Zeit mehr für mich?»; Denn die Nadel hat bekanntlich die traurige Eigenschaft, die Freundschaft bis zur Unkenntlichkeit zu zerstechen; so haben wir uns doch sehr gern und denken, dass unser neues Verhältnis unserer alten Freundschaft keinen Abbruch tun wird* [10].

У наведених прикладах висловлюється лише застереження й обережне припущення, аби запобігти розриву дружніх стосунків. Поставлена мета досягається такими мовними засобами, як слова з модальним значенням, вживання майбутнього часу й умовного способу.

Ще один засіб актуалізації значущості образу дружби – епітет, переважно метафоричний. Адже лексичні одиниці у ролі прикметників при лексемі *Freundschaft* характеризують дружбу через її суб'єктів: *bedenkliche, intellektuelle, einst bestandene Freundschaft*. При цьому її актуалізація в тексті супроводжується переважно позитивними емоційно-оцінними конотаціями: *warme, wohlmeinende, regelrechte, aufrichtige, respektvolle Freundschaft*. Серед них виділяється група епітетів, які підкреслюють тривалість дружніх стосунків: *ein Leben lang anhaltende, fürs ganze Leben ausdauernde, altbewährte Freundschaft*, їхню глибину *innige, allerintimste, nahe Freundschaft* та їх інтенсивність: *warme, schweflige, aufflammende Freundschaft* [10].

Індивідуальні уявлення авторів про дружбу передаються різними способами непрямой номінації й виявляються за допомогою аналізу функціонування лексеми *Freundschaft* у контекстах, які виявляють різноманітність образного осмислення концепту FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА у творах німецьких авторів ХХ століття.

Образні асоціації дружби з різними явищами, предметами дозволяють актуалізувати ті її якості й властивості, які не передаються прямими номінаціями: активність, здатність впливати на людину, опредметненість, просторові параметри.

Метафора – це основний засіб концептуальної системи, за допомогою якого людина розуміє і сприймає один тип об'єктів в термінах об'єктів іншого типу, засіб осмислення певної абстрактної сфери в термінах відомої, зазвичай конкретної сфери [11, с. 387]. Метафора є однією з розумових операцій, способом пізнання, структурування та пояснення світу. Створюючи нове знання, метафора співвідносить різні сутності, пропускаючи їх через людину, співвідносить світ з людським масштабом знань та уявлень, з системою культурно-національних цінностей; людина виступає мірилом всіх речей [12, с. 91].

Отже, сформулюємо основні образні вербальні репрезентації концепту FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА.

1. «Дружба – природа»:

а) газорідинна метафора, напр.: *schwamm sie ja, wenn sie mit den Bierkrügen daherkam, in einem Meer von Freundschaft*;

б) процесуальна метафора, напр.: *Diese Freundschaft war für ihn ein neuer Frühling gewesen*;

в) фототермічна метафора, напр.: *was an Phantastereien und Überspanntheiten in einer jungen Seele schlummert, schoß unter der Sonne dieser Freundschaft üppig in Blust; Diese Freundschaft ist aber klar und rein wie die Sonne* [10].

2. «Дружба – жива істота».

Персоніфікація абстрактного образу дружби пов'язана з первинним міфологічним мисленням людини, у сприйнятті якої світ живих і неживих істот був неподільний. Гіпотетичні дії людського розуму нерозривно пов'язані з первісним розумовим станом, коли людина в найменших подробицях оточуючого її світу бачить прояви особистого життя.

а) дружба не дозволяє розслаблятися, напр.: *Freundschaft und nähere Bekanntschaft entbinden uns nicht von den gesellschaftlichen Pflichten, sondern erhöhen sie in stärkerem Maße;*

б) змінює життя й наповнює його мужністю, напр.: *dessen Freundschaft ihr arbeitsames Leben hob und mit freudigem Mut füllte; Zwischen ihm und Louis Friedmann bestand eine jener Freundschaften, die in ihrer völligen materiellen und seelischen Uneigennützigkeit beiden zur Ehre gereichen und in weiterem Umkreis eine reine und reinigende Atmosphäre verbreiten;*

в) вимагає щось, напр.: *Eine Freundschaft verlangt von beiden Teilen gleich große Opferbereitschaft, Rücksichtnahme und Zuverlässigkeit;*

г) має певне походження, напр.: *Noch aus der Schulzeit stammt meine Freundschaft mit Hans Lorenz;*

д) має дух, напр.: *und der Geist einer männlichen, nichts übelnehmenden Freundschaft trat dabei am reichsten ans Licht;*

е) знаходиться на краю смерті, напр.: *Meine Freundschaft steht auch auf der Kippe, und mir ist klar, dass sich Daniela irgendwie schuldig fühlt, wenn sie Franziska als Freundin verliert;*

є) може бути німою, напр.: *eine stumme Freundschaft, die keine Bekenntnisse zuließ und keine Zärtlichkeiten verlangte;*

ж) може приносити себе в жертву, напр.: *Nachher hoben sich seine Kräfte, dank der aufopfernden Freundschaft Tittels;*

з) зобов'язує, напр.: *Eine Freundschaft verpflichtet; sie will erworben und auch bewahrt werden [10].*

3. «Дружба – рослина» – біоморфна метафора, напр.: *Das Wesen der Freundschaft können wir ermessen, es wurzelt in der Zuneigung der Gesinnungen;*

Wird jedoch aus der flüchtigen Bekanntschaft eine sehr schnell aufflammende Freundschaft, dann trägt sie meistens den Keim der Tragödie in sich; In jungen Jahren geht man mit Freundschaften um, wie mit den Blumen auf der Wiese, bei denen man nicht daran denkt, eine einzelne besonders zu pflegen; Unsere Freundschaft, ursprünglich wohl erwachsen auf dem Boden gemeinsamer Freude an Büchern und Bordeauxwein; Ihre kräftige, kluge Natur, ihre Herzenswärme und ihr gesunder Witz, [...] ließen um sie einen stattlichen Kreis von Freundschaften erblühen [10].

4. «Дружба – простір» – просторова метафора, напр.: *Der Weg der wahren Freundschaft führt zu dem Sich-einsfühlen, er versprach sich aufs neue, sich nicht hinreißen zu lassen und die Grenzen warmer, ergebener Freundschaft nicht zu überschreiten [10].*

5. «Дружба – предмет/ дар» – реіморфна метафора, напр.: *ich habe mich nie des Rechts begeben, meine Freundschaft zu verschenken, an wen ich will; Und was Freundschaft heißt, blieb weiterhin auch für mich das Gleiche, was sie mir früher war: ein frohes und völliges Geben meiner selbst; Spätere Jahre brachten mir die Freundschaft des Dichters als wertvolles Geschenk;*

a) предмет, який ставлять на кінець, напр.: *dass wir nicht daran dächten, bewährte Freundschaften aufs Spiel zu setzen;*

б) має розміри, напр.: *Im großen und ganzen jedoch hat Freundschaft bei ihnen mehr Breite als Tiefe; Freundschaft ist eine schöne Sache, Herr Mundy, aber sie hat ihre Grenzen;*

в) має фундамент, напр.: *Das beste Fundament der Freundschaft ist die Höflichkeit; sorgen Sie dafür, dass gegenseitiges Vorstellen gegenseitiges Interesse weckt und somit seinen Zweck erfüllt – den Grundstein zur Freundschaft legt [10].*

Усі образно оформлені якості й властивості дружби мають спільну особливість: вони зображують існування дружби наче у відриві від суб'єктів. Руйнування нерозривної єдності суб'єкта і його стосунків дає можливість показати конфлікт: дружба може активно впливати на суб'єкта.

Отже, художня картина світу в тексті має відображувальний характер, вона значною мірою суб'єктивна й несе на собі риси мовної особистості представників німецької культури. У літературно-художньому тексті здійснюється естетична концептуалізація світу, яка виявляється в тому, що автор як творча особистість до загальноприйнятих знань і уявлень про світ долучає свої індивідуальні знання.

Аналіз художніх текстів творів багатьох авторів дозволив з окремих індивідуальних уявлень вивести образну складову концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА в німецьких художніх текстах, а також виявити основні типи семантичного переносу для вербалізації образу дружби: антропоморфну, реіморфну (речову), біоморфну, просторову метафори. Досить різноманітну представленість метафори в образній складовій концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА можна вважати проявом етнокультурної специфіки уявлень про дружні стосунки носіїв німецької мови. Перспективним вважаємо встановлення асоціативних зв'язків концепту FREUNDSCHAFT/ДРУЖБА з іншими концептами у німецьких художніх текстах.

Джерела та література

1. Heidegger M. Heidegger–Lesebuch / Heidegger M. – Frankfurt am Main : Klostermann, 2007. – 399 S.
2. Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – в 2-х т. – Волгоград : Парадигма, 2005 – . – Т.1. – 2005. – 352 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / Воркачев С. Г. // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2003. – Вып. 24. – С. 5–12.
4. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров : Человек – текст – семиосфера – история / Лотман Ю. М. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 464 с.
5. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : [учеб. пособие для студ. вузов] / Болотнова Н. С. – М. : Флинта ; Наука, 2007. – 520 с.
6. Hartmann P. Zum Begriff des sprachlichen Zeichens / P. Hartmann // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. Berlin : Aufbau–Verlag, 1968. – Н. 3. – 172 S.

7. Воробйова О. П. Когнітивна поетика : здобутки і перспективи / Воробьева О. П. // Вісник харківського національного ун-ту. – 2004. – № 635. – С. 18–22.
8. Тураева З. Я. Лингвистика текста : текст, структура и семантика / Тураева З. Я. – М. : Просвещение, 1986. – 126 с.
9. Степанов Г. В. О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста / Степанов Г. В. // Современные аспекты изучения. Теория литературных стилей. – М., 1982. – С. 136–145.
10. Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jh. – Режим доступа: <http://www.dwds.de>.
11. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры / Пер. под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–416.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студентов вузов. – М. : Academia, 2001. – 202 с.

Жанетта Дягилева

Вербализация образной составляющей концепта FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА в немецком художественном тексте

В данной статье исследуются средства вербализации образной составляющей концепта FREUNDSCHAFT/ ДРУЖБА в немецком художественном тексте. Описываются особенности художественного текста как вторичной моделирующей системы. Благодаря выделенным метафорическим образам уточняется семантическая структура анализированного концепта и определяются представления носителей немецкого языка о ценности дружбы, её онтологической связи с любовью и стадиях развития дружеских отношений. Отдельно рассматривается метафорический эпитет с позитивными эмоционально-оценочными коннотациями, которые подтверждают наличие дружбы в системе культурно-национальных ценностей немецкого народа. Выделяются самые продуктивные типы семантического переноса для вербализации образа дружбы: антропоморфная, реиморфная, биоморфная, пространственная метафора. Констатируется разрушение неразрывного единства субъекта и его отношений в метафорическом образе дружбы.

Ключевые слова: концепт, образная составляющая, художественный текст, метафора, тип семантического переноса.

Zhanetta Dyagilyeva

Verbalization of a figurative component of the concept FREUNDSCHAFT/ FRIENDSHIP in German fiction

This article focuses on the means of verbalization of a figurative component of the concept FREUNDSCHAFT/ FRIENDSHIP in German fiction. The features of the fiction as secondary modeling system are described. Owing to the singled out metaphorical images the semantic structure of the concept in question is specified and representations of native speaker of German about value of friendship, its ontological connection with love and stages of development of friendly relations are defined. The metaphorical epithet with positive emotional-evaluating connotation which confirms presence of friendship in the system of cultural values of German people is separately considered. The most productive types of semantic transfer for verbalization of the image of friendship are allocated: anthropomorphous, biomorphous, reimorphous and spatial metaphor. The destruction of indissoluble unity of the person and his relations in the metaphorical image of the friendship is ascertained.

Keywords: concept, figurative component, fiction, metaphor, type of semantic transfer.